

а значить говорит о памятниках права можно достаточно условно, поскольку такие источники следует относить к источникам познания права. Сведения о восточнославянском праве рассматриваются в контексте развития культуры и права как ее элемента на соответствующей территории в течение IX–XIV вв. Особое внимание уделено таким памятникам права, как «Закон судный людем» и «Варяжская правда» и их возможному влиянию или применению на территории восточнославянских протогосударственных образований в названную эпоху.

Ключевые слова: памятник права, источник права, источник познания права, Средние века, Киевская Русь, восточные славяне, история права.

Rominskyi Ye. The monuments of law of the East Slavic proto-state formations of the V – third quarter of the X century

A retrospective review of news about East Slavic law of the V – third quarter of the X century and the sources in which they were reflected was given. Attention is drawn to the fact that such information is represented predominantly by narratives, and therefore speaking about the monuments of law can be relatively arbitrary, since such sources should be referred to sources of knowledge of law. Information about East Slavic law is considered in the context of the development of culture and law as its element in the corresponding territory during the X–XIV centuries. Particular attention is paid to such monuments of law as the Zakon Sudnyi Liudem and the Varangian Truth and their possible influences or use in the territory of the Eastern Slavic proto-state formations in the mentioned era.

Key words: monument of law, source of law, source of knowledge of law, Middle Ages, Kyivan Rus, Eastern Slavs, history of law.

УДК 340.12

Вікторія Володимирівна Середюк,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук

КРИТИКА АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗУМІННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГАНСОМ ЙОНАСОМ

Філософські концепції відповідальності є частиною методологічного підґрунтя теорії юридичної відповідальності. Переважно саме вони, на відміну від юридичного позитивізму, дають змогу зрозуміти, у чому полягає природа, сутність відповідальності, осмислити її як екзистенційний феномен. Відповідальність є сутнісною характеристикою людини. Однак починаючи з часів античної філософської думки, відповідальність розглядалася суто з антропоцентричного погляду, тобто у ставленні людини до людини.

Такий антропоцентричний підхід визначає світоглядні засади розуміння юридичної відповідальності у сучасній правовій доктрині. Цій проблематиці присвячена низка праць І. Безклубого, С. Бобровник, В. Грищука, А. Козловського, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Тарахонич та ін.

Варто зазначити, що відповідальність у філософсько-правовій думці переважно обґрунтовується за допомогою категоричного імперативу І. Канта, оскільки об'єднана у нерозривне відношення «розум – свобода – моральний закон – обов'язок – відповідальність».

Однак нині у зв'язку з володінням людиною технологіями ядерної, біологічної та хімічної зброї, а також відкриттями у сфері геному живих клітин, на нашу думку, необхідним є переосмислення традиційних концепцій відповідальності, які не охоплюють такі об'єкти відповідальності, як природа та життя на Землі в усьому його різноманітті.

Категоричний імператив І. Канта, який є раціональною підставою обґрунтування права та позитивного законодавства, також має бути переосмислений відповідно до сучасних умов технологічної цивілізації, а отже, має бути трансформована і раціональна підстава обґрунтування юридичної відповідальності.

Тому метою цієї статті є висвітлення «нового» категоричного імперативу Г. Йонаса в контексті критики антропологічного підходу до розуміння відповідальності, що може стати методологічною основою для подальших досліджень відповідальності в правознавстві.

Теорія відповідальності почала активно розвиватися та формуватися у цілісну систему знань у XIX–XX ст. Упродовж багатьох століть філософської та правової думки з етики відповідальності була включена природа як те, «за що» відповідає людина.

Так, у давньогрецькій та іудейсько-християнській традиціях людина постає «мірою усіх речей» (Протагор) або як створена за образом і подобою Бога, а отже, є господарем усього сушого на Землі. Проте, якщо у греків поняття «physis» виражає ще єдину систему «людина – природа» (хоча й у Платона, й у Аристотеля сфера морально-етичної регуляції обмежується безпосередніми людськими сто-

сунками), то в християнстві природа постає як щось залежне від Творця, як щось таке, що надане в розпорядження людині. Християнська етика («І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви») стосується людських взаємин, а не ставлення людей до природи [1, с. 196].

А. Шопенгауер зазначав, що великою вадою християнської моралі є те, що вона зовсім не стосується тварин, не зважаючи на її схожість в інших питаннях з мораллю буддизму та брахманізму. Цей недолік краще визнати, аніж його увіковічувати [2, с. 231].

Така парадигма розвинулася у науці Нового часу з її принципом об'єктивності, де «знання – це сила» (Ф. Бекон), інакше кажучи – влада над природою. Згодом Р. Декарт протиставив *res cogitans* та *res extensa*, а природу почали квантифікувати та математизувати, використовуючи її для цілей техніки та технології [1, с. 196].

Повністю антропологізує відповідальність у своєму категоричному імперативі також І. Кант: «Чини так, щоб максима твоєї волі могла стати всезагальним законодавством». Цей імператив залишає за людиною право думати так, як вона хоче або вважає потрібним думати і чинити згідно зі своїм правом. І. Кант спробував позбутися суб'єктивного моменту, але не врахував того, що кожна людина приймає рішення та діє в межах свого мислення [3, с. 179]. Він не надає значення наслідкам вчинків, особа відповідальна лише за мотиви досконалих вчинків. Ця особливість дала змогу Т. Адорно стверджувати, що в етиці І. Канта як сфері чистої волі, незалежної від жодних умов, немає місця ідеї відповідальності, згідно з якою емпіричні умови повинні неодмінно враховуватися для того, щоб ефективність дій відповідала певному моменту вільного морального вчинку [4, с. 239].

Людина сама встановлює собі закон, сама встановлює обов'язок і пов'язує себе ним. Акцентування всієї етики на людських відносинах призводить до того, що природа десубстанціалізується і десуб'єктивується, втрачаючи свої незалежні цінність та мету.

Лише відносно нещодавно природу почали розглядати як проблему етичних і правових досліджень. В умовах постійних змін техногенної цивілізації, коли наслідки людських дій стосуються не лише конкретно взятої людини, а й людства загалом, збереження природи та життя на планеті, постає питання розширення сфери відповідальності. Виникає проблема переосмислення відповідальності людини в контексті її кумулятивного, просторового та часового характеру. Означеній проблемі присвячена праця німецько-американського філософа Г. Йонаса «Принцип відповідальності: у пошуках етики для технологічної цивілізації», що стала поворотом у розумінні питань про відношення буття і належного, причини і мети, природи і цінності.

Філософ звертає увагу на те, що сучасна техніка є загрозою або тісно пов'язана з нею, а колишня етика зовсім не вчить нас таким нормам «добра» та «зла», які відповідали б цілковито новим модальностям могутності людини та її можливим проявам. На його думку, «нова земля колективної практики, якої ми дісталися завдяки високим технологіям, залишається ще нейтральною територією для відповідальності» [5, с. 7].

Питання про відношення між буттям і належністю, причиною і метою, природою і цінністю мають бути онтологічно переорієнтовані, щоб по той бік ціннісного суб'єктивізму по-новому укорінити обов'язок людини в бутті. Саме цей, витлумачений на новий лад, обов'язок Г. Йонас розуміє як відповідальність [5, с. 8].

Положення щодо обов'язку людини в бутті тісно пов'язане з незламним переконанням філософа про необхідність життя людини. Він доводить, що людина повинна існувати не залежно від того, чи заслуговує вона на це, а також незважаючи на те, що вся історія людини проходить через злочини проти живого. Вихідним пунктом є те, що якщо природа ставить мету, то вона задає й цінності для людини. Мета природи – це життя, що підтверджується багатоманітністю її форм [6, с. 48–55]. Отже, життя на Землі в усіх його формах – беззаперечна цінність. Виходячи з того, що досягнення цієї мети – благо, а отже, й людина як вид – це благо.

На думку Г. Йонаса, здатність мати мету – це вже благо-саме-по-собі. Мета сама засвідчує і стверджує себе у бутті – це слід визнати за онтологічну аксіому [5, с. 125]. Той факт, що людина, природа та життя на Землі повинні існувати, зумовлює принцип відповідальності людини в умовах сучасного високотехнологічного світу.

Уся традиційна етика пронизана антропоцентричністю, як зауважує Г. Йонас. Замість того, щоб займатися прогнозуванням віддалених непередбачуваних наслідків, вона звертала свою увагу на моральність непосредної діяльності, в якій мало поважатися право ближніх, які живуть поруч. Дослідження стосувалися лише спілкування людини з людиною, а також її ставлення до самої себе. Моральні та правові норми адресовані до непосредного оточення: «люблю ближнього свого як себе самого»; «чини іншим те, чого волів би, щоб ті чинили тобі»; «наставляй свою дитину на шлях істинний»; «прагни <...> шляхом розвитку досягти здійснення кращих можливостей твого буття як людини»; «підпорядкуй своє особисте благо загальному благові»; «ніколи не використовуй своїх ближніх лише як засоби,

а завжди також як мету саму по собі» тощо. Можна завважити, що в усіх цих максимах суб'єкт дії й «інший» постають як сучасники [5, с. 8, 17, 18]. Таким чином, проблема традиційних концепцій відповідальності полягає у її вузькому відношенні «людина – людина», причому це відношення існує лише у минулому або теперішньому часі.

Відмінною рисою розвитку суспільства на сучасному етапі є проникнення техніки в усі сфери людського буття: життя і смерть, думки і почуття, сьогодення і майбутнє. Сьогодні існує так званий технологічний синдром, про настання якого говорили і говорять багато вчених, філософів, громадських діячів.

На думку Г. Йонаса, основна небезпека сучасної ситуації полягає не так в зловмисному використанні техніки (коли наслідки однозначно оцінюються як негативні і сам вчинок, відповідно, теж), як у тому, що навіть якщо техніка використовується відповідно до її власного призначення і заради високих цілей (тобто з добрими намірами), вона несе в собі загрозову непередбачливу силу, яка скаже своє завершальне слово після спливу тривалого часу. Тому категорія відповідальності людини має набути особливо важливого значення [7, с. 71–82].

У процесі своїх міркувань Г. Йонас виступає з критикою положень, запропонованих колись І. Кантом. Категоричний імператив Канта звучить: «Чини так, щоб ти також міг воліти, аби твоя максима стала законом для всіх». Згідно з цим передбачається існування суспільства діючих розумних істот, діяльність яких має не суперечити сама собі й узгоджуватися із загальною практикою цієї спільноти.

Проте немає суперечності самому собі в уявленні, що людство раптом припинить існувати, а тим самим і суперечності самому собі в уявленні, що щастя сучасних та наступних поколінь має досягатися за рахунок неіснування майбутніх поколінь. Таким чином, з точки зору логіки категоричний імператив І. Канта допускає принесення в жертву майбутнього заради сучасності [5, с. 27].

Принцип відповідальності Г. Йонаса включає два обов'язки щодо майбутнього. Перший обов'язок – вироблення та генерування уявлень про можливі віддалені наслідки колективної практики. Другий, пов'язаний з ним обов'язок – «мужність до страху» – відмова від дій, наслідки яких можуть загрожувати майбутньому існуванню людства. Жодні обіцянки майбутніх благ та поліпшення якості життя не можуть виправдати ризик для майбутнього існування життя, навіть якщо його вірогідність нікчемна. На цій тезі побудована розгорнута Г. Йонасом критика утопічних конструкцій (передусім марксизму та етики надії Е. Блоха), у яких сьогодення розглядається як перехідний ступінь до майбутнього ідеального стану людства, а отже, має цінність тільки у порівнянні з цим ідеалом. Сьогодення не повинно ставати засобом для майбутнього, воно має власну цінність та самодостатність. По-перше, «ми маємо обов'язок по відношенню до Dasein (тут-буття) майбутнього людства, і по-друге, по відношенню до його Sosein (так-буття)» [8, с. 161–178]. Це означає, що передусім ми відповідальні за те, щоб майбутні покоління взагалі могли жити, і лише з урахуванням цієї вимоги ми можемо будувати змістовні проекти майбутнього «хорошого життя».

Фактично обидва обов'язки становлять експлікацію фундаментального принципу, який звучить так: «життя повинне існувати». За словами Г. Йонаса, тільки цей імператив може претендувати на статус категоричного в кантівському сенсі, тобто дійсно безумовного. Усі інші вимоги відносно майбутнього людства мають гіпотетичний характер, оскільки завжди припускають наявність діючої особи, якій наказується певна поведінка. Інакше кажучи, будь-яка моральна вимога може бути осмислена тільки за умови, що існує той, до кого ця вимога може бути звернена і що він може бути визначений як людина [8, с. 161–178].

Філософ наголошує, що імператив І. Канта слід перефразувати таким чином, щоб він відповідав новому типу людської діяльності і був спрямований на новий тип суб'єкта дії.

Кантівський категоричний імператив, на думку Г. Йонаса, був спрямований на індивіда. Він вимагав від кожного з нас зважити, що сталося, якби кожен підніс максимум своєї теперішньої дії до принципу загального законодавства. Інакше кажучи, коли б кожен уявив, чи згодився б він з тим, що так, як він зараз чинить, чинили б і усі. Згода чи незгода з самим собою на ґрунті такого гіпотетичного узагальнення є приватною справою людини. Проте масштаби, які людина встановлює самій собі на основі власного автономного розуму, не тільки виявилися незадовільними, а й обернулися сьогодні проти самої людини [1, с. 196]. До того ж цей принцип вважається формальним – він не бере до уваги реальних наслідків дії і не виражає об'єктивної відповідальності, а лише суб'єктивне самовизначення особистості [5, с. 29].

Новий імператив поведінки згідно з Г. Йонасом мав би звучати так: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на землі», або: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості такого життя» [5, с. 28].

Г. Йонас не погоджується із І. Кантом і в тому, що на думку останнього імператив нашої поведінки має виходити виключно з розуму, тобто бути позбавленим будь-якої чуттєвості. Хоча І. Кант і згадує про термін почуття – почуття благоговіння (поваги) перед законом – за своєю суттю воно ним не є. По-

чуття благоговіння (поваги) викликане не об'єктом (внаслідок чого мораль була б «гетерономною»), а ідеєю обов'язку або моральнісного закону в нас самих. І. Кант вважав, що благоговіння перед законом, перед величчю безумовного «ти повинен» йде від розуму. У цьому Г. Йонас вбачає недолік, адже саме почуття відповідальності є інтегруючим компонентом моральної вимоги.

Свою позицію, на відміну від І. Канта, філософ ґрунтує не на акті волі, а на предметах, які є метою для людини і визначають її волю. До цих поглядів близько стоять погляди про цінність як «те, що значить». Недарма Г. Йонас критикує І. Канта, що той не зміг поєднати свій категоричний імператив із правилом ставлення до людини як до мети, а не як до засобу. Цінність мети, що розкривається у відношенні «буття як мета», визначає почуття відповідальності та принцип відповідальності людини заради мети.

Покладення на людину відповідальності виступає її антропологічною характеристикою у Г. Йонаса. На його думку, людина нічим не відрізняється від інших живих істот – окрім того, що тільки вона може мати відповідальність за них, тобто дбати про збереження закладеної в них мети – життя. Людина також мусить нести відповідальність за інших людей – можливих відповідальних суб'єктів. Здатність до відповідальності за кого-небудь, коли-небудь і якої-небудь (моральної чи правової) так само невіддільна від буття людини, як і здатність говорити [5, с. 153].

Ідеї праці «Принцип відповідальності» Г. Йонаса знайшли своє відображення у прийнятому в 1992 р. на Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань довкілля й розвитку «Порядку денного на XXI століття». Одним із його положень стала концепція сталого розвитку людства на Землі. Її зміст полягає у керуванні людиною соціального та економічного розвитку. Вона вимагає встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі та збереженні біорозмаїття [9].

Класична модель відповідальності, яка лежить в основі юридичної відповідальності, постає у відношенні «свобода – воля – розум». Але в наш час виникають її нові виміри. Переосмислення відповідальності в етиці та філософії зумовлює необхідність переосмислення юридичних концепцій відповідальності. А тому варто враховувати, що відповідальність є тим інструментом, який долає суб'єкт-об'єктне ставлення до оточуючого світу та встановлює інтерсуб'єктні відносини зі світом.

Використані джерела

1. *Єрмоленко А. М.* Комунікативна практична філософія / А. М. Єрмоленко. – Київ : Лібра, 1999. – 487 с.
2. *Шопенгауер А.* Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауер ; общ. ред., сост., вступ. ст. А. А. Гусейнова и А. П. Скрипника. – М. : Республика, 1992. – 448с.
3. *Балашов Л. Е.* Практическая философия или софология / Л. Е. Балашов. – 2-е изд., с измен., расш. – М. : Дашков и К, 2007. – 574 с.
4. *Адорно Т.* Проблемы философии морали / Т. Адорно. – М. : Республика, 2000. – 239 с.
5. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас ; пер. з нім. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко. – Київ : Лібра, 2001. – 400с.
6. *Жадан В. Б.* Принципы этики ответственности / В. Б. Жадан // Гуманітарний часопис. – 2009. – № 3. – С. 48–55.
7. *Козлова Н. П.* Концепция моральной ответственности в философии Г. Йонаса / Н. П. Козлова // Вестник Московского университета. – 2006. – № 2. – С. 71–82. – (Серия 7. Философия).
8. *Гаджикурбанова П. А.* Страх и ответственность: этика технологической цивилизации Ганса Йонаса / П. А. Гаджикурбанова // Этическая мысль. – 2003. – Вып. 4. – С. 161–178.
9. *Програма дій «Порядок денний на XXI століття»:* ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.) / пер. з англ. – 2-ге вид. – Київ : Інтелсфера, 2000. – 360 с.

Середюк В. В. Критика антропоцентричного підходу до розуміння відповідальності Гансом Йонасом

У статті запропоновано розгляд ідей Ганса Йонаса стосовно критики антропоцентричного підходу до розуміння відповідальності. Показано, що категоричний імператив І. Канта не обґрунтовує відповідальність у сучасних умовах технологічної цивілізації. Звертається увага на нове формулювання Г. Йонасом категоричного імперативу як принципу відповідальності, а також на важливість його концепції для дослідження феномена юридичної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, категоричний імператив, право, свобода, розум, воля, антропологічний підхід, цивілізація.

Середюк В. В. Критика антропоцентрического подхода к пониманию ответственности Гансом Йонасом

В статье предложено рассмотрение идей Ганса Йонаса относительно критики антропоцентрического подхода к пониманию ответственности. Показано, что категорический императив И. Канта не обосновывает ответственность в современных условиях технологической цивилизации. Обращается внимание на новую формулировку Г. Йонасом категорического императива как принципа ответственности, а также на важность его концепции для исследования феномена юридической ответственности.

Ключевые слова: ответственность, категорический императив, право, свобода, разум, воля, антропологический подход, цивилизация.

Seredjuk V. Criticism of anthropocentric approach to the understanding of responsibility by Hans Jonas

The article proposes to consider the ideas of Hans Jonas in relation to the critique of the anthropocentric approach to the understanding of responsibility. It is shown that the categorical imperative of I. Kant does not substantiate the responsibility in

the modern conditions of technological civilization. Attention is drawn to the new formulation by H. Jonas of the categorical imperative as the principle of responsibility, as well as the importance of his concept for the study of the phenomenon of legal responsibility.

Key words: responsibility, categorical imperative, right, freedom, reason, will, anthropological approach, civilization.

УДК 342.9

*Роман Олександрович Сиротенко,
Вищий адміністративний суд України,
аспірант Міжрегіональної академії
управління персоналом*

ПРИНЦИПИ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ В ПРАВІ США: «ПРАВО ПОВИННО БУТИ ВЧАСНИМ»

Кожна держава в процесі виборів, зміни керівництва та перетворень зазнає соціальних збурень. Політичні амбіції, прагнення і незадоволені очікування формують досить потужні шаблі суспільства, які в подальшому протидіють не тільки в соціальній та політичній площині, а і в юридичній.

Так, у Сполучених Штатах Америки вибори 2016 р. пройшли під досить великим соціальним навантаженням. Політичні зміни в державі мають наслідки для суспільства, економіки та її дипломатичного становища. Такі зміни, насамперед, ми можемо спостерігати в Україні після Революції Гідності. Ці аспекти і формують основну проблему цього дослідження, яка базується на принципах людиноцентризму права через аспект «право повинно бути вчасним» на прикладі резонансу стосовно указу Президента США щодо імміграційної політики. Мета статті полягає в описі ситуації, яка склалася, учасників процесу та строки.

Поняття «верховенство права» («rule of law») сукупно з поняттями «демократія» та «права людини» – це три підвалини, на яких була заснована Рада Європи. У подальшому це поняття знайшло своє схвалення у преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1].

Оскільки Президент є гарантом Конституції, прав і свобод людини і громадянина – доцільним стало дослідження та порівняння основних аспектів інституту президентства України та США. Ю. Кулик зазначав, що коли главі держави у структурі державної влади належить провідна системоутворююча роль, завжди надто великою є ймовірність замаху на владу, і для формування правової демократичної держави і виключення у майбутньому ексцесів культу особи й авторитаризму необхідно реалізувати потужний потенціал системи стримувань і противаг [2].

8 листопада 2016 р. відбулися вибори Президента США, всього складу палати представників конгресу і третини сенату, а також губернаторів 12 штатів і склад 86 місцевих законодавчих органів у 44 штатах. За підсумком голосування 19 грудня було офіційно підтверджено перемогу Д. Трампа, а вже 20 січня 2017 р. відбулася церемонія інавгурації 45-го президента США.

Варто зазначити, що виборчий процес у США істотно відрізняється від українського. Президент та віце-президент обираються разом, один раз на 4 роки. В Україні Президент обирається на 5 років, немає такої посадової особи, як віце-президент, який у США є другою за важливістю дійовою особою в системі виконавчої гілки федерального уряду, основною конституційною функцією якої є зайняття посади Президента США у випадку відставки попередника, відмови від посади або смерті.

Самі вибори непрямі – переможець обирається Колегією виборців. Голосуючі в кожному штаті обирають одного зі списку виборців, виділених яким-небудь кандидатом. Виборці зазвичай напередодні обіцяють проголосувати за кандидата від їхньої партії. Голосуванням обирається кандидат, який отримав щонайменше 270 голосів Колегії виборців.

За результатами голосування Х. Клінтон прогнала в президентських «перегонах», хоча й мала перевагу у кількості голосів майже в 3 млн (приблизно 63 млн на 66 млн), а за чинним виборчим процесом переміг Д. Трамп (304 голосів виборців проти 227).

Така система виборів змушує кандидатів на посаду Президента США не просто охоплювати агітацією всі 50 штатів, а й заглиблюватися в їхні проблеми, побажання і менталітет, бо як відомо – Сполучені Штати Америки були утворені в 1776 р. при об'єднанні тринадцяти британських колоній, оголосивши свою незалежність.

Таким чином, новий президент однієї з найвпливовіших держав світу не мав повної підтримки громадян США. Саме через це перед інавгурацією нового президента США у Нью-Йорку ввечері 19 січня відбулася багатотисячна акція протесту.

Світова спільнота теж не мала повного бачення майбутньої політики нового складу Білого Дому, що призводило до багатьох дискусій та суперечок, яких стало ще більше після підписання Д. Трампом 27 січня указу про «екстремальну перевірку» мігрантів.